

ΕΝΑΣ ΓΑΛΛΟΣ ΕΛΓΙΝ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
(Νέες μαρτυρίες για την ιστορία της Θεσσαλονίκης
κατά τον περασμένο αιώνα)

Παρά τη συνεχή δημοσίευση νέων ειδήσεων για την ιστορία της Θεσσαλονίκης κατά τη διαχρονική της περίοδο τόσο από αρχαιολόγους, όσο και ιστορικούς, διαλανθάνουν ενιούτοις την προσοχή μας ορισμένες μαρτυρίες που βρίσκονται σποραδικά σε ορισμένα περιηγητικά βιβλία, που δεν αναφέρονται άμεσα σ' αυτήν, αλλά σε άλλους τόπους. Ο ερευνητής πρέπει να έχει την υπομονή ν' αναζητήσει—έστω και αν πρόκειται να χάσει πολύτιμο χρόνο—τις διάσπαρτες αυτές μαρτυρίες, να τις συλλέξει και να τις συνθέσει σ' ένα ομοιόμορφο ιστορικό σύνολο συγκρίνοντάς τις με άλλες γνωστές πληροφορίες.

Αυτές τις σκέψεις κάνει κανείς, όταν διαβάζει στο βιβλίο του Emm. Miller, *Le mont Athos. Vatopecti. L'île de Thasos*, Paris 1889, σ. 336-366—τις εντυπώσεις του—σε επιστολές προς τη γυναίκα του καταγραμμένες από τη σύντομη παραμονή του στην πόλη του Θερμαϊκού. Ο κύριος σκοπός του δεν είναι να περιγράψει τη Θεσσαλονίκη και να δώσει πληροφορίες για τους κατοίκους της, αλλά—με την πρόθυμη συγκατάθεση του σουλτάνου, καθώς και του πασά της πόλης—ν' αρπάξει ένα ωραίο αρχαίο μνημείο, τις λεγόμενες κατά το καστιλιάνικο ιδίωμα των Ισπανοεβραίων *Incantadas* (Μαγεμένες) ή τα λεγόμενα από τους Έλληνες «Είδωλα»¹ (βλ. εικ.1), δηλαδή να μιμηθεί την πράξη που πριν 64 χρόνια είχε κάνει στην Αθήνα ο γνωστός λόρδος Θωμάς Brice, κόμης Elgin, αφαιρώντας από το Ερέχθειο ορισμένα μάρμαρα και κόρες. Και ενώ για την επιστροφή των Ελγίνειων μαρμάρων έγινε και γίνεται μεγάλος θόρυβος, αγνοήθηκε τελείως το ίδιο πράγμα για το μνημείο *Incantadas* της Θεσσαλονίκης, που υψωνόταν άλλοτε στον χώρο της αρχαίας αγοράς της.

Ο Miller, γνωστός για τις αρχαιολογικές και ιστορικές του έρευνες στη Θάσο και την αρπαγή ορισμένων μαρμάρων, οσμίζεται νέα λεία, πλουσιότερη, όταν μαθαίνει κατά το τέλος Σεπτεμβρίου-αρχές Οκτωβρίου 1864, παραμονές της αναχώρησής του από τη Θάσο για τη Θεσσαλονίκη, ότι

1. Βλ. Αποστ. Ε. Βακαλοπούλου, *Ιστορία της Θεσσαλονίκης*, 316 π.Χ. - 1983, Θεσσαλονίκη 1983, 32.

στην πόλη αυτή είχαν αρχίσει να κατεδαφίζουν τα τείχη της. Αναταράζεται με την ιδέα ότι πολλά θα μπορούσε να βρει μέσα στα χαλάσματα (σ. 320-321). Στις 10 Οκτωβρίου γράφει χαρούμενος στη γυναίκα του στο Παρίσι ότι ο μεγάλος βεζίρης Φουάτ πασάς του ανακοινώνει με τηλεγράφημα ότι ο σουλτάνος του επιτρέπει ν' αφαιρέσει και να πάρει μαζί του στο Παρίσι τις οκτώ μορφές των Incantadas της Θεσσαλονίκης, που τόσο πολύ τις

Εικ. 1. Οι Incantadas.

επιθυμούσε. Και της γράφει κατά λέξη: «Ο εβραϊκός και ο ελληνικός πληθυσμός της Θεσσαλονίκης θα εκμανεί, όταν μάθει ότι θα του πάρουν αυτά τα αγάλματα. Θα θυμάστε τη γελοία ιστορία του περασμένου χρόνου μ' εκείνο τον θεό Πάνα. Θα πρέπει ο πασάς να στείλει στρατιωτική δύναμη, γιατί όσο και αν είμαστε εχέμυθοι, το νέο θα διαδοθεί πολύ γρήγορα. Τώρα που η τουρκική κυβέρνηση έχει δώσει τον λόγο της, δεν θα ξαναρχόταν πάλι το ζήτημα αυτό και θα είναι ανάγκη να το τελειώσουν. Βιάζομαι να βρεθώ στη Θεσσαλονίκη, για να επιστατήσω σε όλ' αυτά. Δυστυχώς δεν μπορώ να είμαι παντού, και έχω εδώ ακόμη δουλειά, αν και έχουμε κιόλας δουλέψει πολύ» (σ. 322).

Ο Miller έρχεται με γαλλικό πολεμικό στη Θεσσαλονίκη στις 30 Οκτω-

βρίου 1864 προερχόμενος από τη Θάσο. Δεν προσορμίζεται στο γνωστό από την αρχαιότητα λιμάνι της, αλλά στην περιοχή των Μύλων του Αλλατινί, γιατί εκεί σκόπευαν να μεταφέρουν κρυφά τα γλυπτά των Incantadas, ώστε να μην αντιληφθεί ο λαός ότι επρόκειτο να τα φυγαδεύσουν στο εξωτερικό, όπως άλλωστε τον είχε συμβουλευσει ο πρόξενος της Γαλλίας Pontcharra. Ήταν Σάββατο, ημέρα αργίας για τους Εβραίους, και η πόλη—κυρίως το εμπορικό τμήμα της—ήταν νεκρή, όπως αυτό γνώρισαν όλοι όσοι είχαν επισκεφθεί τη Θεσσαλονίκη πριν από τη μεγάλη πυρκαϊά του 1917. Ο πρόξενος όμως και το προσωπικό του προξενείου είχαν πάγει να γευματίσουν στην εξοχή, ίσως στο γνωστό θέρετρο των Ευρωπαίων στο Ρετζίκι¹. Εκεί πήγε προς συνάντησή του ο Miller, τον βρήκε και γύρισε μαζί του στο προξενείο, όπου έμαθε ότι είχε έλθει τηλεγράφημα από το Παρίσι που του παράγγελλε να ξεσηκώσει όχι μόνο μερικά γλυπτά, αλλά όλο το μνημείο, εντολή απραγματοποίητη, γιατί το πλοίο του δεν είχε τα απαραίτητα μηχανικά μέσα για να σηκώσει μάρμαρα 5-6.000 κιλών. Επομένως έπρεπε ν' αγκυροβολήσει στο λιμάνι.

Το σχέδιο όμως της αρπαγής του αρχαίου μνημείου είχε διαρρεύσει στην πόλη και μερικά πρόσωπα είχαν κιόλας εκδηλώσει τις ανησυχίες τους. Το ίδιο πρωί ο Miller έσπευσε να επισκεφθεί τον πασά, που τον βρήκε, όπως πάντοτε, γοητευτικό και πρόθυμο να τον εξυπηρετήσει. Και πραγματικά ο πασάς, επιθυμώντας να φανεί καλός στους Γάλλους και να εξασφαλίσει ένα παράσημο για τις εκδουλεύσεις του προς τη Γαλλία (σ. 178-179), του υποσχέθηκε να του διαθέσει μεταφορείς στρατιώτες, κάρα κ.λ. Του χάρισε επιπλέον και ένα αρχαίο αγγείο (σ. 336-338).

Την άλλη μέρα, 1 Νοεμβρίου, επειδή ήταν μέρα των Αγίων Πάντων (Toussaint), ο Miller δεν προχώρησε στην πραγματοποίηση των σχεδίων του. Ο πληθυσμός όμως βρισκόταν σε αναβρασμό εξαιτίας της μελετώμενης αρπαγής του μνημείου, που παρουσίαζε πολλές βλάβες, οφειλόμενες, κατά τον Miller, στους γενιτσάρους, αλλά και στους κατοίκους(!) που διασκέδαζαν πυροβολώντας ψηλά στις γυναικείες μορφές. Έπειτα και ο Εβραίος ιδιοκτήτης του σπιτιού, μέσα στην αυλή του οποίου βρισκόταν το μνημείο, έσπαζε από καιρό σε καιρό κομμάτια από τα μάρμαρα και τα πουλούσε στους τουρίστες.

Ο Miller, για ν' αρχίσει την άλλη μέρα απερίσπαστος τις «εργασίες» του, σκέφθηκε ν' απομονώσει το μνημείο με ένα κορδόνι, να βάλει ζαπτιέδες (χωροφύλακες) μέσα στο σπίτι, για να εμποδίσουν τον ιδιοκτήτη από

1. Για το θέρετρο αυτό των Ευρωπαίων εμπόρων βλ. Const. A p. V a c a l o p o u l o s, Contribution à l'histoire de la colonie européenne de Thessalonique vers la fin du XVIIIème siècle, «Μακεδονικά» 12 (1972) 183-200.

νέες καταστροφές και με στρατιώτες να απαγορεύσει την κυκλοφορία στον δρόμο όπου θα «εργάζονταν» (σ. 338).

Τη Δευτέρα, 2 Νοεμβρίου, άρχισαν οι εργασίες απαγωγής του μνημείου, στις οποίες παραβρέθηκε και ο ίδιος ο πασάς, η παρουσία του οποίου και μόνο διασκόρπισε το πλήθος των περιέργων και «κακόβουλων»! Από τη στιγμή αυτή ο αναβρασμός μεγάλωνε φοβερά μέσα στην πόλη: «κακολογίες, γράφει ο Miller, κουτσομπολιά, φλυαρίες και απίστευτοι παραλογισμοί. Όλοι οι ξένοι πρόξενοι τηλεγραφούσαν στην Κωνσταντινούπολη, για ν' αποτρέψουν την αρπαγή των αγαλμάτων» (σ. 339-340). Διάφορα όμως εμπόδια, όπως η έλλειψη μεγάλου βαρούλκου και άλλων τεχνικών οργάνων για την αποκαθήλωση των διάφορων κομματιών του μνημείου, η ανάγκη έπειτα να προμηθευτούν μεγάλες βοδάμαξες για τη μεταφορά των αρχαίων και άλλες δυσκολίες, ανάγκασαν τον Miller ν' αναβάλει για την 4η Νοεμβρίου την εξακολούθηση του ληστρικού του έργου.

Και πραγματικά τη μέρα εκείνη άρχισε—με την παρουσία του κυβερνήτη του γαλλικού πολεμικού και με την εργασία των ναυτών του πλοίου—ν' αποσπά μεθοδικά ένα-ένα τα διάφορα κομμάτια του μνημείου, ενώ Τούρκοι στρατιώτες με μπαστούνόξυλα απομάκρυναν τους περιέργους, που συνωθούνταν εκεί γύρω και παρακολουθούσαν με ενδιαφέρον και συγκίνηση το θέαμα. Ο Miller, ο νέος Έλγιν, είναι σχολαστικά διεξοδικός στην περιγραφή των εργασιών για την απόσπαση των αναγλύφων, των αγαλμάτων και των διαφόρων αρχιτεκτονικών μελών του μνημείου. Μιλεί επίσης για ορισμένα ατυχήματα κατά την αποκαθήλωσή τους, όπως έγινε και με τα γλυπτά της Ακρόπολης, καθώς και για τη συρροή των περιέργων, ιδίως των Εβραίων, στις 5 Νοεμβρίου, Σάββατο, ημέρα αργίας τους. Σχετικά γράφει την επαύριο τα εξής ενδιαφέροντα που δείχνουν τον πλούτο των αρχαιοτήτων που υπήρχε στη Θεσσαλονίκη ως τα μέσα του 19ου αι., το ενδιαφέρον του λαού της γι' αυτές, αλλά και την αδιαφορία των τουρκικών αρχών για την αρπαγή και εξαγωγή τους, στην οποία μάλιστα βοηθούσαν και οι ίδιοι. «Δεν μπορείτε να φανταστείτε το φράξιμο των δρόμων που οδηγούσαν στο θέατρο των έργων μας. Δεν υπήρχε τρόπος να περάσεις. Αποτελεί τώρα ένα θέαμα, στο οποίο όλος ο κόσμος θέλει να παραστεί. Χτες η κυρία Pontcharra και πλήθος άλλων γυναικών ήλθαν για να ιδούν πώς θα κατεβάζαμε το δεύτερο μαρμάρινο κομμάτι και τη δεύτερη ομάδα αγαλμάτων. Δεν μένει ακόμη παρά ένα κομμάτι του μεγάλου επιστυλίου και δυο τμήματα των γυναικείων μορφών. Για να αναγκάσουμε τους Εβραίους ν' αποτραβηχτούν, που ήταν ντυμένοι με τις ωραίες φορεσιές τους, καταφύγαμε σε κουβάδες με νερό· μολαταύτα αρκέστηκαν να βγάλουν τα σκουφιά ή τις καλύπτρες τους και να βάλουν ένα μαντήλι στο κεφάλι τους. Την προσεχή εβδομάδα θα φέρουμε από το πλοίο την πυροσβεστική αντλία, και καθώς υπάρχει ένα πη-

γάδι στο σπίτι του ιδιοκτήτη των Incantadas θα καταβρέξουμε τους ενοχλητικούς θεατές με ένα τρόπο, ώστε να τους αφαιρέσουμε την όρεξη για το θέαμα.

Τώρα βρίσκομαι σε αβεβαιότητα. Μολονότι έγραφα στο Παρίσι ότι είναι αδύνατο να ξεσηκώσουμε όλο το μνημείο, επειδή δεν έχουμε τα αναγκαία μηχανήματα, εντούτοις θα κάνω μια δοκιμή. Από αύριο θα ιδώ, αν υπάρχει τρόπος να πριονίσω τον θριγκό, επάνω στον οποίο τοποθετούν τα αγάλματα και ο οποίος αποτελείται από φοβερούς όγκους. Αφού όμως έκανα τόσες θυσίες, θα προχωρήσω ως τα άκρα... Αλλιώς δεν θα πάρω παρά μόνο τα αγάλματα και ελπίζω να τελειώσω το προσεχές Σάββατο. Επομένως θα μπορέσω να ξεκινήσω για τη Γαλλία την προσεχή Τρίτη. Αλλά μην υπολογίζετε πολύ σ' αυτό.

Εικ. 2. Το θριαμβικό τόξο του Γαλερίου.

Από παντού μου προτείνουν να μου πουλήσουν αρχαιότητες, ανάγλυφα, αγάλματα κ.λ. Μπορεί να ιδεί κανείς σαρκοφάγους, ν' αντιγράψει επιγραφές. Υπάρχει στη Θεσσαλονίκη ένα μεγάλο θριαμβικό τόξο του Κωνσταντίνου (σ.σ. εννοεί του Γαλερίου), με μεγάλα τούβλα, με αρκετά περίεργα ανάγλυφα (εικ. 2). Όλος ο κόσμος φαντάζεται ότι θ' αρπάξω και αυτό το

θριαμβικό τόξο. Ο πασάς είναι πράγματι θαυμάσιος για την αφοσίωση που μου δείχνει. Δεν έχω παρά να του πω μια λέξη, και αμέσως μου στέλνει βοδάμαξες». Γι' αυτό και ο Miller λυπάται πολύ, όταν μαθαίνει ότι ο πασάς πρόκειται να εγκαταλείψει τη θέση του, έστω και αν ακόμη η είδηση αυτή δεν είναι επίσημη. Πάντως θεωρείται σχεδόν βέβαιη (σ. 342-343).

Εικ. 3. Το θέατρο του Λευκού Πύργου από τη Α πλευρά.

Το βράδυ της ίδιας μέρας πηγαίνει στο νεοκτισμένο θέατρο για να ιδεί την παράσταση ενός καλού σχετικά ιταλικού θιάσου. Η αίθουσα είναι πράγματι ωραία για τη Θεσσαλονίκη. Οι επίσημοι διακοσμούν και επιπλώνουν μόνοι τους τα θεωρεία τους, όπως το νιώθουν. Εκείνη μάλιστα τη μέρα ο πρόξενος της Ρωσίας είχε φέρει τις πολυθρόνες και τα καθίσματα (σ. 344). Ποιο είναι το θέατρο αυτό; Νομίζω πως δεν σφάλει κανείς, αν το ταυτίσει με το θαυμάσιο θέατρο του κήπου του Λευκού Πύργου (εικ. 3, 4), που καταδαφίστηκε λίγο μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και αντικαταστάθηκε από το άχαρο και εγκαταλειμμένο σήμερα «Βασιλικό Θέατρο». Τα πολεοδομικά εγκλήματα δεν έπαψαν ως τις μέρες μας.

Στις 12 Νοεμβρίου έχουν αποκαθηλωθεί και τα τελευταία αγάλματα. Οι Τούρκοι λυσομανούν και μάταια περιμένουν πάντοτε κάποια ακυρωτική διαταγή από την Κωνσταντινούπολη. Η μεταφορά των αρχαίων ως το λιμάνι με τις βοδάμαξες συναντούσε δυσκολίες, γιατί οι δρόμοι της Θεσσαλονίκης ήταν πάρα πολύ στενοί και παρουσίαζαν γωνίες που ήταν δύσκολο

να τις παρακάμψει κανείς. Επίσης το λιθόστρωτο ήταν κακοστρωμένο και γεμάτο λακκούβες. Και να σκεφθεί κανείς ότι με τα κάρα των 8 βοδιών θα έπρεπε να περάσει κανείς όλα τα παζάρια και ν' αποφύγει γωνιακά μαγαζιά και δρόμους ακάθαρτους που δεν τους σκούπιζαν, δρόμους γεμάτους ψοφίμια που σάπιζαν. Τελικά —έστω και με πολλούς κόπους και αγωνίες— οι αρχαιότητες φθάνουν στο λιμάνι.

Εικ. 4. Το θέατρο του Λευκού Πύργου από τη ΝΔ πλευρά.

Ο Miller, κατανοώντας τις δυσκολίες από την έλλειψη των διάφορων τεχνικών μέσων, επικαλείται τη βοήθεια και συμπαράσταση του Γάλλου ναυάρχου d'Abouville, διοικητή της ναυτικής μοίρας της αγκυροβολημένης στον Πειραιά, για την αποστολή των αναγκαίων μηχανημάτων. Και αυτός του στέλνει το πολεμικό «La Mouette» και του θέτει στη διάθεσή του όχι μόνο τα απαιτούμενα όργανα αλλά και τους άνδρες ακόμη του πληρώματος. Έτσι ο Miller κατορθώνει με βοδάμαξες συρόμενες από 4 ζευγάρια βοδιών και με μεγάλους κόπους να φορτώσει στο πολεμικό και τα πιο μεγάλα ακόμη μάρμαρα, τα αγάλματα, τους στυλοβάτες και τα επιστύλια. Η επιμονή του να τελειώσει με το θέμα της αρπαγής του μνημείου κάνει το μυαλό του και τη φαντασία του να βρίσκεται σε τέτοια εγρήγορση, ώστε να μένει άπνους πολλές ώρες τη νύχτα, για να βρει τους τρόπους ν' αντιμετωπίσει τα διάφορα προβλήματα που του παρουσιάζονταν. Και έτσι παρατείνει για εβδομάδες ακόμη την παραμονή του στη Θεσσαλονίκη, παρά την έντονη επιθυμία του να γυρίσει πίσω στη Γαλλία και στην οικογένειά του. Παρηγορείται όμως με τη σκέψη ότι δεν υπάρχει στο Παρίσι ένα αρχαίο ελληνικό μνημείο με παρόμοιες διαστάσεις. Θεωρεί το μνημείο σημαντικό, αλλά δεν μπορεί να ερμηνεύσει τον προορισμό του, δηλαδή ποιο σκοπό εξυπηρετούσε.

Η κακοκαιρία και οι συνεχείς βροχές κατά τον Νοέμβριο τον εμπόδιζαν να κάνει ανασκαφές στον τόπο των Incantadas. Καθώς μένει αδρανής τέτοιες μέρες, διάφοροι Θεσσαλονικείς τον οδηγούν να ιδεί αρχαιότητες πότε εδώ και πότε εκεί, αλλά του ζητούν πολλά χρήματα, ενώ τα προσφερόμενα αντικείμενα δεν τα βρίσκει σημαντικά. Για ένα όμως πραγματικά ωραίο, ακέραιο άγαλμα, που το κατέχει ένας Τούρκος, του ζητούν ένα μυθώδες ποσό. Επίσης ο πρόξενος της Ρωσίας του παρουσιάζει καμιά δεκαπενταριά χειρόγραφα ενός υπαλλήλου του, αλλά είναι όλα θεολογικά και δεν τον ενδιαφέρουν.

Ο Miller στις επόμενες μέρες, μέσα στον Δεκέμβριο εξακολουθεί τις εργασίες μεταφοράς των μαρμάρινων κομματιών και ενός κιονοκράνου. Επίσης προσπαθεί να μεταφέρει στο γαλλικό πολεμικό 4 πελώρια μάρμαρα. Και αν δεν τα καταφέρει, λέγει, θα τα εγκαταλείψει προς όφελος της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου, που βρίσκεται εκεί κοντά. Η λεπτομέρεια αυτή μας ρίχνει κάποιο φως για τη λύση του προβλήματος της θέσης των Incantadas. Πρέπει δηλαδή να υψώνονταν κοντά στην παραπάνω εκκλησία, η οποία μετά την πυρκαϊά του 1917 αντικαταστάθηκε με το νέο τωρινό κτίσμα. Ίσως οι Incantadas ήταν πιο κοντά στη γνωστή εξέδρα της Εγνατίας. Άραγε τα δύο αυτά μνημεία βρίσκονταν μεταξύ τους σε κάποια λειτουργική σχέση;

Τις τελευταίες μέρες, αρχές Δεκεμβρίου, που ο Miller μεταφέρει, με τη συγκατάθεση του πασά, τα τελευταία κομμάτια, μαθαίνει ότι στις υπώρειες του Ολύμπου, στην άκρη της θάλασσας, στο Κίτρος, έχουν βρεθεί αρχαιότητες (σ. 344-366). Είναι άραγε τα λείψανα της Πύδνας ή του Δίου ή κάποιου άλλου αρχαίου οικισμού, στον οποίο τώρα τελευταία ανακαλύφθηκαν αρχαιότητες;

SUMMARY

Apostolos E. Vakalopoulos, A French «Elgin» in Thessaloniki or new Evidence of the History of Thessaloniki during the last century.

The author uses as his source, the book of the French archaeologist Emm. Miller, *Le mont Athos, Vatopedi. L'île de Thassos*, Paris 1889, p. 336-366, to collect various scattered evidence related to the stealing of the «Incantadas» or «Εἰδωλα», a beautiful ancient monument placed at the site of the ancient ἀγοία of Thessaloniki. This evidence is assembled in a small separate story. Miller, beside giving other archaeological and historical information, mentions a newly built theatre, which the author identifies as the beautiful neo-classicistic theatre of the White Tower, which was taken down short after World War II.